

Interdisciplinární výzvy pro studium regionů

Alois Hynek, Geografický ústav Přírodovědecké fakulty
Nikola Hynek, Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzita v Brně

Úvod - interdisciplinarita

Interdisciplinarita se stala 'buzzword' a frekvencí používání se obsah tohoto slova zplošťuje na floskuli, nic neříkající kliše. Jak lze chápat interdisciplinaritu? Tato stat' začíná přehledem jejích pěti možných významů, jenž je motivován snahou o zpřehlednění a jasnější kontextuální používání. Přes výše zmíněné časté používání slova se lze domnívat, že koncept interdisciplinarity není teoreticky rozvinut a prakticky zahrnut do zkoumání fenoménu. Interdisciplinaritu je možné chápat jako hypernymum zahrnující *multidisciplinaritu*, *vlastní interdisciplinaritu*, *transdisciplinaritu*, *neodisciplinaritu* a *adisciplinaritu*. Následující výklad je založen na pojetí, jež předložil Long D., (2002), který uvádí, že toto rozdělení má důležité implikace pro organizaci vědění. Různé významy interdisciplinarity mohou mít vzhledem k hranicím etablovaných disciplin přídavný, transformativní či integrativní efekt.

Současný stav disciplin evokuje otázku, zdali je vůbec možné rozlišovat mezi disciplinaritou a interdisciplinaritou. To proto, že discipliny se jeví jako kohezivní spíše formální akademickou strukturou a nikoliv svým obsahem. Pozitivistický požadavek upřednostňující paradigmatické discipliny (tj. discipliny s dominantním paradigmatem; koncept paradigmatu srov. Kuhn T., 1970) je v tomto kontextu problematizován a etablování disciplin je považováno za kontingentní. Tato nahodilost způsobuje značný překryv polí vědění mezi formálními disciplinami. Geografii v žádném případě nelze považovat za paradigmatickou disciplinu. Jedná se disciplinu smíšenou či syntetickou, vyznačující se minimální koherencí. Lze ji považovat za ukázkový příklad problematického rozdělení mezi disciplinaritu a interdisciplinaritu. Je geografie stále charakteru disciplinárního tj. s převahou vazeb/paradigmatu v rámci discipliny nebo rázu interdisciplinárního s výraznějšími vnějšími vazbami?

Před samotným zkoumáním interdisciplinarity je nezbytné rozlišit dvě chápání disciplinarity. První pohled je atomistický – chápe discipliny jako neměnné, oddělené a funkčně stejnocenné. Soupeřící pohled je evoluční, jenž bere za přirozené změny disciplin (hranic i obsahu) v čase. Discipliny se tak rozpínají, smršťují, vzájemně propojují, či prostupují. Celkový charakter je fluidní, dynamický, interaktivní. Ukazuje se, že nejvíce inovativní a dynamický výzkum probíhá na okrajích disciplin a v místech, kde se discipliny překrývají. Proces rekombinace disciplinárních fragmentů je znám pod názvem hybridizace. Podívejme se nyní na jednotlivé významy interdisciplinarity:

1. Multidisciplinarita – pro dosažení kompletního a vyváženého obrazu zkoumaného tématu jsou použity různé discipliny s jejich charakteristickými pohledy na toto téma. Nevyžaduje integrovaná studia, za nedostatek lze považovat ad hoc charakter, vlastní neteoretičnost, paradoxní posílení rozdílů mezi disciplinami, z čehož plyne nulové vzájemné obohacení a neměnnost tradičních paradigmat a disciplinárních hranic
2. Vlastní interdisciplinarita – obvykle jí předchází ad hoc multidisciplinarita. Vlastní interdisciplinaritu lze na první pohled rozpoznat na základě směšování vzájemného spojování jmen původně samostatných disciplin, např. sociální psychologie, mezinárodní politická ekonomie, historická geografie.

3. Transdisciplinarita (akademický 'imperialismus') – je charakteristická jednosměrným přenosem metod či předmětu u jedné disciplíny do jiné/jiných. Příkladem je mikroekonomie vysvětlující ekonomické chování, mechanicky aplikovaná statistika vysvětlující prostorové odlišnosti atd. Transdisciplinarita má v tomto vymezení konotaci epistemologického dobývání, válčení a nadřazenosti spojené s instrumentálními aplikacemi.
4. Neodisciplinarita – prochází napříč tradičními hranicemi disciplín a je charakteristická odlišným 'výřezem' sociálních činností v porovnání s tradičními disciplínami. V praxi se jedná většinou o interdisciplinaritu mající v názvu 'studies': gender studia, environmentální studia, kulturní studia či urbánní studia nebo Kanadská studia... Neodisciplinarita se vyznačuje holistickým pohledem na ústřední problém zkoumání, je ztělesněním syntetického či smíšeného přístupu, problematizuje zavedené disciplíny avšak ne v epistemologické rovině jako spíše z hlediska úplnosti vymezení předmětu. Tradičním problémem (výhodou?) je minimální integrace vědění.
5. Adisciplinarita – rozumíme jí 'renesanční' vědu (v kontrastu k baroknímu parcelizujícímu přístupu) neřešící hranice mezi disciplínami. Charakteristický je intelektuální anarchismus (Feyerabend) a pragmatický eklekticismus (Giddens). Směřuje pozornost k nahodilosti členění vědních disciplín. Za příklady je možné považovat racionální volbu, marxistickou analýzu či foucaultovské genealogické přístupy aj. Současnými významnými představiteli jsou I. Wallerstein, J. Rosenau nebo H. Alker.

Další otázky geografické epistemologie a metodologie řešíme v našem jiném příspěvku zabývajícím se geografickým myšlením, který byl prezentován na výroční konferenci ČGS v Ostravě 30.8.2004. Pokračováním téměř 'dialektického' nástinu interdisciplinarit je snaha o zachycení fenoménu v jeho úplnosti. Inspirací může být následující kapitola zabývajícím se hermeneutikou.

Hermeneutika jako studium interpretace a významu

Povaha jazyka, významu, akce, interpretace a subjektivity jsou témata, jimž se v současnosti dostává zvýšené pozornosti v řadě vědních disciplín. V českém vědeckém diskurzu zaplaveném pozitivistickou metodologií si hermeneutika jen pozvolna razí cestu. Pod pozitivismem zde rozumíme doktrínu filosofie vědy zdůrazňující, že věda se může zabývat pouze pozorovatelnými entitami. Cílem je vytvoření obecně platných zákonů a teorií (na základě pravidelností) vyjadřujícími kauzální vztahy mezi fenomény. Epistemologický základ lze spatřovat ve výkladu (explanation), dalšími atributy jsou hodnotová neutralita, kvantifikace, exaktní měření, operacionalizace, validita a reliabilita.

Hermeneutika je řazena mezi idiografické metody, které se zaměřují na znázornění jedinečného, individualizujícího. Idiografické vědy, včetně hermeneutiky lze chápat jako sociální, kulturní, historické a antropologické disciplíny, které lze je spojit s idiografickými metodami, jež na základě jejich předmětu, jimž je člověk a jemu vlastní podvojnost objektivnosti a subjektivnosti. Důraz není kladen na formální logiku a matematickou přesnost vyjádření (metajazykové vyjádření), nýbrž na konkrétní obsah určité události (Berg-Schlösser D. a Stammes T., 2000, s. 118).

V praxi to znamená, že pomocí idiografické fenomenologie a hermeneutiky lze zachytit i ty jevy (fenomény), jež by empirická věda odmítla zkoumat s odvoláním na nemožnost jejich operacionalizace. Idiografickým metodám je společné pojetí, že věda může zásadně zkoumat a pojednávat vše, co na světě existuje. Věda je úzce propojena s životní zkušeností procesem a praxí. Pozitivistická metodologie klade důraz na analytické členění skutečnosti, vytváří umělé výseče, sektory a považuje je za základ výzkumné praxe. Problém spočívá v tom, že tyto původní subsystemy jsou následně konceptualizovány jako systémy. Ze studia tak mizí mnohé kvalitativní charakteristiky předmětu. Položky rozlišené v sektorech postrádají kvalitu

nezávislé existence, přestože se může jednat o nezávisle proměnné. Tyto proměnné jsou ontologicky primitivní, což znamená, že se současně nemohou stát závisle proměnnými (srov. Wendt A., 1987, Bhaskar R., 1989, Sayer A., 1992, Giddens A., 1984). Pro vědeckou praxi je rozčlenění předmětu do sektorů do značné míry přirozené, klíčovým bodem nicméně zůstává jejich finální sjednocení. (Buzan B., Wæver O., de Wilde J., 1998, s. 8).

Vědecký svět považuje hermeneutiku za doménu filosofů a nakládá s ní jako s metafyzickou přítěží. Klíčové postavení v hermeneutice zaujímá podle Johnstona R.J., et al. (2000, s.334) studium a používání jazyka, jež má dlouhou tradici sahající až k prvotním výkladům biblických textů. Na jejím oživení má hlavní zásluhu W.Dilthey, který se zaměřil na kritiku používání přírodovědné metodologie v sociálních vědách, argumentoval, že význam lze najít ve všech typech lidských aktivit a ve všech předmětech - do svého výčtu zahrnul mj. i krajiny

‘Význam’ je v hermeneutice tradičně spojován s interpretací jazyka, diskurzu a textu. V případě jazyka rozlišuje mezi jeho ‘ideálním’ smyslem (říci něco) a jeho ‘reálným’ odkazem (říci něco o něčem). P.Ricoeur (1981, s.10-11) se snažil vytvořit teorii jazyka, která měla sloužit jako odrazový můstek pro hermeneutickou filosofii. Tato teorie je založena na zásadním rozdílu mezi systémem a diskurzem. Jazyk je chápán jako totalita rozdílných úrovní, jež je charakterizovaná odlišitelnými a utvářejícími jednotkami. Zatímco foném, morfém, sémantém atd. jsou všechno znaky definované svými vnitřními a opačnými vztahy, věta jako taková již není jednotkou jazyka (systému), nýbrž se jedná o jednotku diskurzu, řeči. Přejít na úroveň diskurzu umožňuje se zabývat sémantikou věty, jež je odlišná od sémiotiky znaku. Tento autor chápe diskurz jako vnitřní dialektiku události a významu. Pouze na úrovni věty může jazyk k něčemu odkazovat – uzavřený systém znaků může být vztažen k extralingvistickému světu - sémiotika znaků je chápána jako odvozená disciplína. Sémantika diskurzu osvětluje procesy kreativity a interpretace v běžném jazyce. Základní podmínkou kreativity je vnitřní mnohovýznamnost slov. P. Ricoeur se posouvá od sémantiky k vlastní hermeneutice formulací konceptu textu. Text je výtvozem diskurzu a tedy hlavně výtvozem. Připodobnit text k výtvozu spočívá v pochopení textu jako strukturované totality, jež nemůže být redukována na věty, z nichž je složen. Hermeneutický pohled na text je bytostně holistický. Totalita je vytvářena s pomocí sady pravidel, která definuje literární žánr a přeměňuje tak diskurz na báseň, román, hru či vědeckou stať. Text jako výtvor diskurzu uchovává vlastnosti vět, ale představuje je v nových konstelacích, jež si žádají nové způsoby interpretace. Text je *psaným* výtvozem. P. Ricoeur zdůrazňuje, že text není pouhým zápisem předešlé řeči, ale hovoří o mluvení a psaní jako o dvou alternativních a stejně legitimních módech provedení diskurzu. Klíčovým rozdílem je přetnutí pouta mezi mluvčím (autorem) a zápisem. „ To, co text označuje se již déle neshoduje s původním úmyslem autora – textový význam a psychologický význam mají odlišné osudy“ (P. Ricoeur, 1981, s.139). Text se dekontextualizuje a vzdaluje sociálním a historickým podmínkám svého vzniku, jinými slovy: otevírá se neomezenému množství různých (rozdílných) čtení a následných interpretací. Text se emancipuje, jelikož v případě psaní neexistuje sdílená realita, charakteristická pro mluvený diskurz. P. Ricoeur (1981, s.211) uzavírá teorii interpretace textu slovy: „ problém správného pochopení již nemůže být vyřešen jednoduchým návratem k domnělému úmyslu autora“. Autor se v této hře stává „ pouze jedním z plurality aktérů ve hře“. Čtenářův postoj se mění s hledáním skrytých věcí mezi řádky (strukturalismus) ve směru k jeho chápání v kontextu možného, dostupného světa . Rozumět textu na této úrovni znamená se posunout od jeho smyslu k jeho odkazu, to znamená z toho *co říká* k tomu *co říká o něčem*. Ricoeurova teorie tak může být interpretována jako překonání dichotomie mezi výkladem (explanation, Erklärung) a porozuměním (interpretace, understanding, Verstähung).

Ačkoliv Ricoeurova teorie interpretace (P.Ricoeur, 1981) byla původně vytvořena s ohledem na texty může být využita i jinde . Prodloužení do sféry sociálních věd je založeno

na chápání jednání (action) jako textu. Zpředmětnění jednání je provázeno soumrakem události *konání* nárůstem důležitosti toho co je *(vy)konáno*. P. Ricoeur tímto vstupuje do metodologické debaty týkající se relativních rolí *výkladu a porozumění* v interpretaci *jednání*. Genealogie této debaty v sociálních vědách se odvíjí na niti Aristoteles – Vico- Dilthey- Weber-Gadamer-Ricoeur . Jednání stejně jako text je smysluplná entita, která musí být vytvořena (construed) jako celek. Střet možných interpretací může být rozřešen v procesu *argumentace a debaty* , v němž jsou sice úmysly *jednajícího* důležité, ale – stejně jako v případě textu – nejsou rozhodující. Samotný výklad není koncem, nýbrž slouží zprostředkování porozumění.

Typickým zástupcem hermeneutické metody je M.Weber, který ve své práci *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922) uvádí, že sociologie by měla znamenat vědu, která chce jasně porozumět sociálnímu jednání a tím vysvětlit příčiny jeho průběhu a důsledků. Vysvětlení zde znamená uchopení významové souvislosti, do níž – subjektivně zamýšleným smyslem – patří jednání, o jehož aktuální pochopení jde. Porozumění je míněno jako vykládající uchopení často se vyskytujícího jevu pomocí vědeckého pozorování. Samotný postup lze shrnout slovy: abychom se něco dozvěděli, musíme již něco vědět. Zároveň se však nacházíme před nějakou nám zprvu cizí souvislostí, do níž se pokoušíme tak dlouho proniknout až je nám blízká – to pak nazýváme interpretací (Berg-Schlosser D. a Stammen T., 2000,s.123). Za předpokladu, že *cizost a blízkost* představují vždy jen relativní kritéria, *de facto* neexistuje ani skutečné vymezení nebo měřitelnost toho, co se nám jeví jako srozumitelné nebo nesrozumitelné. Záleží na aktuálním horizontu zkušenosti a aktuální poznatelnosti. V praktické vědecké činnosti se stává klíčovou relevance informací a znalosti nejrůznějšího druhu pro oblast našeho aktuálního bádání. V. Bělohradský (2003, s.5) tak rozlišuje mezi *kvalifikací* - tržně orientovaný soukromý statek a skutečným *vzděláním* - veřejný statek, k němuž musí mít všichni občané rovný přístup. Řešení nepředvídaných krizí vyžaduje, abychom byli vzdělaní, slovy V.Bělohradského – abychom měli co nejvíce „ redundantní lidské kapacity, které se jednou hodí“.

Hermeneutický pracovní postup lze vystihnout ve třech kvalitativně odlišných krocích (Berg-Schlosser D. a Stammen T., 2000,s. 123-4):

1. jako přístup k předmětu *před – porozuměním*
2. jako úplné shromažďování a čtení veškeré dosavadní literatury k předmětu a diskuse s odborníky atp.
3. jako definitivní výklad a interpretace problému, kdy už bylo dosaženo hranice toho, co bylo možné důkladně probádat.

Všemi třemi stupni prochází jedincova subjektivita avšak ústřední pozitivistické kritiky – totiž právě tuto subjektivitu – lze odmítnout. Je nezbytné si uvědomit, že za používáním stejného slova se skrývají různé významy , kdy se 'kvalita ' této subjektivity dialekticky vyvíjí v procesu hermeneutického zkoumání. Ve finální fázi totiž čistě psychologická a intuitivní subjektivita ustupují do pozadí.Subjektivita má mimochodem velmi rozdílnou kvalitu.

Velmi inspirující monografii zabývající se kvalitativními metodologiemi pro geografy editovaly britské geografky M.Limb a C.Dwyer (2001), kde jsou právě řešeny otázky zabývající se vztahem interpretace a jednání, vyjednávání, témat moci a pozic, participativního pozorování, sociální skupinové psychologie, socio-prostorové konstrukce mužského rodu/gender, aj.

Jak dál v regionální geografii

Název této kapitolky je vypůjčen, resp. reaguje na mezinárodní konferenci sekce regionální geografie ČGS v Plzni 5. a 6. října 1999. Zatím poslední prestižní zasedání týkající

se regionální geografie proběhlo za významné účasti slovenských geografů a neslo název 'Jak dál v regionální geografii', bez otazníku, byť spíše než řešení přineslo právě otázky. Ve vztahu k této konferenci považujeme za významné dva slovenské příspěvky – V.Lauka (2000) a K.Kasalý (2000). Starší z nás zvyklý na významný přínos takových autorů jako byli/jsou M.Lukniš, O.Bašovský, K.Ivanička aj. je spolu s mladším z nás velmi zajedno s V.Laukem a K.Kasalou, kteří prosazují potřebnou změnu v současném chápání a provozování regionální geografie. Jejich návrhy na transformaci regionální geografie jsou v tomto příspěvku částečně vyslyšeny v kapitolách zabývajících se geografickým myšlením, rolí hermeneutiky, spojením s proměnami společnosti – např. výzvou trvalé udržitelnosti aj. Vidíme výraznější impuls pro další vývoj regionální geografie spíše v řešení sociální konstrukce regionální geografie (Hynek A., 2000), než v jejím akademickém vymezení (Ľ.Mičian, 2000), byť i to je důležité.

Celý sborník obsahující řadu dalších příspěvků, mj.I.Bičíka, zesnulého S.Mirvalda, M.Střída, P.Korce a M.Smetanové atd. editovali Peckert D. a Novotná M., 2000. Je velkou ztrátou pro český a slovenský regionálně geografický diskurz, že se editorům nepodařilo zařadit alespoň výsledky doslova brainstormingového panelu moderovaného A.Hynkem.

Fyzickogeografické regiony

Česká geografie se může pochlubit typologickou mapou ČR - Demek J., Quitt E., Raušer J., 1975: Fyzickogeografické regiony ČSR, mapa 1:500 000 (GÚ ČSAV, Brno), která je založena, na třech hlavních, podle těchto autorů, složkách – reliéfu, podnebí a vegetaci. Tradičně propracovaná regionální členění reliéfu ČR, resp. Československa, vycházejí vesměs z mapy J.Hromádky, jehož finální verze je z r. 1968: Přírodní oblasti. In: Československá vlastivěda (J.Macek, ed., Orbis , Praha, s. 671-784), původní verze je z r. 1956. Jejich výstižný komplexní fyzickogeografický popis podal Kunský J., 1968, ve svém Fyzickém zeměpisu Československa (SPN, Praha, 537 s.). Nebudeme zde rozebírat rozdíly mezi českou a slovenskou fyzickou geografii, jsou evidentní v mapové tvorbě – dva atlasy Slovenska mluví za vše... V 80.letech nastal v české fyzické geografii naprostý odklon od regionální fyzické geografie České republiky, který pokračuje dodnes. Jen na některých univerzitních geografických pracovištích byla rozvíjena (např. Hynek A., Trnka P., Herber V., 1984, Hynek A., 1988)

Daleko lákavějším polem výzkumných aktivit českých fyzických geografů se stalo studium krajiny proponované základním spisem J.Demka z r. 1974 a jím rozvíjené v dalších modifikacích, především vzdělávacích. Jedním z vrcholů této vlny je Kolejka mapa přírodních krajín ČR (Kolejka, 1992) a jeho následné dílčí krajinné regionální studie.

Podívejme se nyní na programové pojetí regionální fyzické geografie, kterou sice nemůžeme ztotožňovat s fyzickogeografickou regionalizací, ale mapové vyjádření výsledků zkoumání regionální fyzické geografie je zřejmě nejvýstižnějším výsledkem. Obsahem fyzickogeografické regionalizace se zabývala mj. A.J.Fedina (1981), která vymezuje fyzickogeografické regiony (rajóny) jako mapovatelné jednotky fyzickogeografických komplexů (FGK) a uvádí postup jejího zkoumání:

1. vymezení individuálních FGK
2. jejich mapování
3. zjištění látkového složení FGK
4. sledování procesů a faktorů jejich utváření a různorodosti
5. klasifikace FGK
6. odhalení systémotvorných vazeb mezi složkami a komplexy
7. zkoumání struktur, vymezení systémů a vytvoření modelů FGK
8. vyjasnění stupně změny FGK vlivem přírodních procesů a činnosti člověka

9. rozpracování systému metod fyzickogeografické regionalizace

(Humánně)geografické regiony

U nás byly a někdy stále jsou označovány jako socioekonomické regiony, za jejich hlavního protagonistu můžeme u nás považovat K.Ivaničku. Zde máme na mysli 'totální' regiony s dominancí lidských aktivit. Důvody, proč studujeme regiony uvádí P.Haggett (1990):

1. slouží jako *příklady* – poskytují látku ke generalizacím, vedou k logické struktuře, argumentům nejen ilustrace principů, ale i k osvětlení širšího území
2. představují je i jako *anomálie* či *rezidua* s odlišnostmi od obecných tvrzení nebo vztahů
3. jsou i analogy ukazující přenos prostorových charakteristik s rozlišením *benchmark* – měřeny podle jednoho, *analogue* – přenositelnost
4. jde také o *modulátory* – jedinečné struktury modifikují způsoby chování regionů v čase, cykly, aktivity i zranitelnost v různých činnostech, regionální modifikace národní ekonomiky, svým způsobem '*korelační procesy*' (pozn. A.H.)
5. jsou skládačkami – sada, soubor regionů vyskládá světadíl, zemi... vyplývají z potřeby *redukovat* (?) komplexitu, lépe porozumět členění na srozumitelné a přitom vyčerpávající prostorové jednotky

Nejde nicméně jen o mapování regionů, nýbrž i o to, jak psát regionální geografii, čímž se zabýval J.H.Paterson (1974), který tvrdí:

1. nelze provést úplný popis složek regionů
2. problémem je samotná regionalizace
3. je potřebné rozlišovat měřítka prostorových variací
4. žádoucí jsou podklady nižší prostorové úrovně zkoumání zachycující např. prostorové trendy, ale hrozbou může být záplava dat
5. žádoucí rozlišení regionů s ohledem na klesající závislost ve vztahu k přírodním zdrojům, trh práce, vztah člověka a životního prostředí
6. hrozí omezená inovativnost

Regiony a krajiny

Studium krajiny jak z fyzickogeografického, tak humánně geografického hlediska nepochybně začíná charakteristikou její *morfologie*. Jako příklad můžeme uvést A.Solnceva a C.Sauera, kteří zkoumají složky krajiny na jejich morfologických prostorových jednotkách. Od morfologie postupují k *procesům* působících v krajině, můžeme říci k *fungování složek* - tokům látek a energie, časovým režimům. Tady musíme rozlišovat *genezi*, *evoluci* krajiny a její současně působící procesy. V krajině jsou v různé míře zastoupeny *odezvy* dřívějších krajinných procesů, tak např. v našem pohraničí jsou území méně zasažená blokací pozemků a jejich krajina je do značné míry reliktem dřívějšího uspořádání s jinými lidmi.

Ve studiu krajiny i regionu ani tak nejde o nakupení údajů o složkách, nýbrž o způsob jak působí společně, pečlivě před syntézou posoudíme zdánlivé maličkosti. Uspořádání krajiny odráží kulturní systém: základní živobytí, vztah lidí a přírodních zdrojů, co je pro lidi hodnotné a jaké mají aspirace, jak denně s krajinou zacházejí. Zásadním krokem vpřed ve studiu kulturní krajiny bylo pro nás studium Uherskohradištska v letech 1985-1989 (Hynek A., et al., 1989). Tam se podařilo týmovým způsobem zkoumat jak přírodu, tak osídlení, obyvatelstvo a jeho aktivity v obou modech geografického studia – regionálním i krajinném. Celý okres Uherské Hradiště v regionálním smyslu byl chápán jako nodální region a

v rozsahu území okresu byla sledována síla vazby centra a jeho zázemí. Zevrubnější analýza ukázala na nutnost rozlišení dvou center – tehdejšího Uherského Hradiště a Uherského Brodu. Administrativní hranice však nebyly totožné s komplexním fungováním středisek, především v okrajových územích. Tehdy se začala prosazovat idea integrity prostoru jako souboru každodenních lidských aktivit v jejich časovosti. Tím se začalo studium regionu chápat jako studium prostorové integrity lidských činností, zatímco krajina, především kulturní, byla chápána jako území/prostor interakcí lidí a přírody. Stejně území je tak v prvním případě zkoumáno jako region, v druhém případě jako krajina.

Jaké základní pojetí krajiny bylo našim východiskem? Byla to a stále je metafora krajiny jako palimpsestu či sendviče, v němž nejen na sebe vzájemně působí přírodní složky ovlivňované lidskými intervencemi (modifikovanými přírodními složkami), ale v krajině zůstává řada odezev minulých dějů této interakce, reliktních a krajině mechanizmy nejsou jednoduše jen aktuální. Spíše jde o vrstevné zobrazení krajiny, její vertikální profil s horizontální platností – prostorovým mapovatelným projevem:

Vyjdeme-li z krajiny jako sociální konstrukce, zkusíme nosnost metafory palimpsestu, pak se dostaneme k tomu jak krajinu přečíst, pochopit její příběh, vstoupit do různocnění i dekonstrukci známých konceptů krajiny, do vztahů podob krajiny, její prezentace a reprezentace a položíme si i otázku, zda rovnováha krajiny není simulakrem, tj. kopií bez originálu. Musíme se připravit na argumentaci ve smyslu, že krajina je zboží jako cokoliv jiného, je věcí, má svou cenu, hodnotu a výnosy. Proto je závažnou metodou řešení těchto otázek koncept deliberativní demokracie (Foster J., ed., 1997). Další otázkou byla pozice krajiny, krajinových ekosystémů nejen v přírodní, ale i lidské produkci, reprodukci a konzumaci . Zajímá nás i pohled žen, mládeže, seniorů a dalších sociálních skupin na krajinu. Vidal de la Blache předpokládal důvěryhodný vztah mezi kulturou, krajinou a regionem – *paysan, paysage, pays* – v rurální Francii. To klade na geografa velké nároky – být v této triádě citlivý a šikovně znalostně i dovednostně, dodejme, i hodnotově. V geografii koncipované jako *prostorové vědě* , což znamená v pozitivisticky a kvantitativně orientované není přírodní krajina území vůbec brána na zřetel .Hlavní pozornost poutají *funkční regiony* nebo regionální systémy s centrálním organizačním principem v rámci společnosti, Philbrick (1957) píše o nezávislosti na přírodním prostředí a odtud je krůček k prostorové analýze regionů jako 'otevřených systémů' v pojetí P. Haggetta (1965).

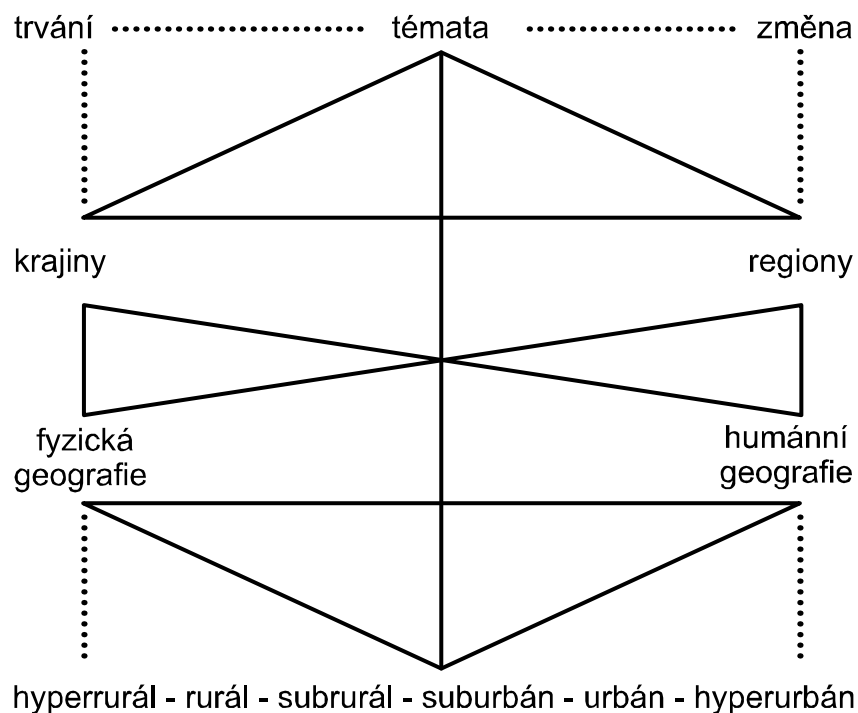
Návrat k pracím Vidal de la Blache představuje otevření diskurzu, v jehož rozvíjení významně pokročil P.Claval (1998), který podává otevřenější přístup ke studiu regionů, do něhož zahrnuje i ekologická témata. Uvádí totiž mezi faktory členění a regionální organizace prostoru na prvním místě ekologické základy regionální geografie, po nichž následují základy ekonomické, dimenze sociální a kulturní, regionální vědomí a identita, politický život. Nepřekvapí pak v překladatelově předmluvě (I.Thompson) zdůraznění návaznosti pojetí regionální geografie P.Clavala na klasické pojetí Paula Vidal de la Blache. Překvapí však absence H.Lefebvra. Rozhodně však triáda: krajina-region-kultura představuje velmi nosný impuls pro geografii.

A.Holt-Jensen (2001,5-7) interpretuje všeobecně známé *entrée* P.Haggetta (1983, 3-16) do geografie zvané 'na pláži' jako kulturní krajinu přírodní písčité pláže s lidmi a jejich výtvoř – cestami, restauracemi, skokanskými můstky, molem. Holt-Jensenův zájem o krajinu v geografii pokračuje citací H.Uhliga (1971) a P.Weicharta (1975), kteří uvádějí krajinou geografii (*Landschaftskunde*) jako přechod či most mezi složkovou geografii (systematickou) a regionální geografii (*Länderkunde*), která je považována v německé geografické tradici za nejkomplexnější formu geografické integrace. Krajinu chápou jako produkt interakce geofaktorů (biotických, abiotických, sídelních, produkčních atd.), integraci fyzické a humánní geografie, jejichž složky a vlastnosti/charakteristiky vytvářejí krajině typy. Krajina představuje nomotetické aspekty určitého území, zatímco region aspekty

specifické. Sám A.Holt-Jensen (2001, 15) vkládá mezi fyzickou a humánní geografii *ekogeografii* v návaznosti na P.Weicharta (1975) a H.Lesera (1980). Zabývá se sice původním konceptem *krajinné ekologie* v pojetí C.Trolla (1939), ale poněvadž C.Troll ji nepovažuje za systematickou součást geografie spíše za přístup ke studiu krajin, tak jej neakceptuje. Stejně tak pojednává o angloamerických konceptech *humánní ekologie* a *ekologické analýzy* či *urbánní ekologie*, jež považuje za funkcionální přístupy v regionální geografii."

Velmi přitažlivým, z pozice geografie, je *entrée* R.Formana (1995, 22-23), který chápe vztah regionů a krajin tak, že regiony zahrnují typy krajin. Ale v dalším textu zcela ignoruje jak fyzickou tak i humánní geografii, jejich prostorové koncepty, výsledky mapování a přichází s redukcí prostorových struktur na maticové modely. Vraťme se proto opět k A.Holt-Jensenovi (2001, 93), jehož rozlišení geografických škol na tradiční, kvantitativní a kritické zahrnuje mezi kritickými i *ekogeografii*. Když ji posléze (2001, 175-177) označí za *geografii* jakožto *humánní ekologii*, tak jí v závěru své práce dá nejvyšší hodnocení mezi geografickými disciplinami pro její možný významný přínos pro budoucnost lidstva.

Vztah konceptů krajiny a regionu v kontextu dalších geografických konstruktů můžeme vyjádřit schématem:

Vějíř regionálních geografii

Příkladem plurality v geografii jsou různé verze regionální geografie, jež nejen různě definují regiony, ale především rozdílně chápou jejich smysl, takže můžeme mluvit nikoliv o jedné regionální geografii, nýbrž o regionálních geografích. Pokusíme se rozprostřít jejich vějíř, který sice reflektuje vývoj regionální geografie, ale jeho produkty – regionální geografie (*plurál*) – koexistují dodnes vedle sebe bez nároku na vzájemné vylučování, spíše jako volba některé verze (neúplný výčet pro další diskurz):

1. tradiční výčet, soupis a popis územních složek podle osnovy – poloha, povrch, podnebí, vodstvo...nerostné suroviny, obyvatelstvo, sídla, průmysl....obchod...
2. chorologické s důrazem na územní diferenciaci, převážně idiografické; příklady: O.Spate, 1967 – Indie, Vidal de la Blache – region jako *pays*, regiony zahrnují krajiny, kulturní krajiny, využití země

3. fyzickogeografické regionalizace, přírodní krajiny, Isačenko, A.G, 1965, Armand D.L., 1975
4. regionální věda založená na neoklasické ekonomické teorii a tvrdých statistických postupech zkoumání prostorových témat v ekonomii, geografii a plánování. Hlavním protagonistou byl W.Isard – Regional Science Association a její *Journal*
5. prostorová věda – nomotetická s důrazem na roli prostoru jako základní proměnné ovlivňující jak prostorovou organizaci s jejím fungováním, tak chování jejích individuálních členů (Johnstone R.J., in Johnstone R.J., Gregory D., Smith D.M., 1994), P.Haggett – regionální analýza ; gravitační modely, prostorové interakce, teorie středisek
6. analýzy světových systémů – I.Wallerstein aj.
 - a. studium závislosti
 - b. škola *Annales*
 - c. historicko materialistický přístup
7. regionální akumulace kapitálu, prostorová dělba práce, úrovně investic, nerovný vývoj – D.Massey, E.Soja, regulační škola – A.Lipietz
8. kontextuální/strukturační/procesní
 - a. T.Hägerstrand - časová geografie
 - b. N.Thrift – region jako místo se sociální strukturou a lidským jednáním
 - c. A.Pred – časová geografie+strukturační teorie
 - d. K.Simonsen – *situované lidské příběhy*
 - e. E.Soja - prostorovost
 - f. T. Schatzki – objektivní a sociální prostor (prostor jako struktura tvořená společnostmi)
9. regiony - vícerozměrné prostory
 - a. F.Jameson – postmoderní prostorovost, kognitivní mapování
 - b. M.Castells – prostorová proměnlivost, prostor jako síť toků
 - c. H.Lefebvre – produkce prostoru, D.Gregory – kolonizace prostoru
 - d. E.Soja – prostor v kritické sociální teorii
 - e. D.Harvey – pozdní (postmoderní) kapitalismus
10. koncept reprodukce regionálních forem (J.Agnew)
11. realistický směr zkoumající empirické pravidelnosti (extenzionální) a strukturálně funkcionální – M.Hampl, nově (2003) vývoj se zvraty: Karlovarsko
12. podle modelu jádro-periferie (J.Friedmann), R.Bone: centrum-semiperiferie vzestupná/ sestupná-periferie-mezní hranice
13. póly růstu, osy (F.Perroux, J.R.Boudeville, K.Ivanička)
14. městské regiony – Dickinson R.E. (1947), živelný růst měst – příměstské lemy, stuhovitý vývoj, satelity - venkovské regiony
15. regionální vývoj (souhrn: J.Blažek a D.Uhlíř, 2002)
regionální rozvoj – asistenční regiony, strategie rozvoje, regionální politika EU, česká metodika pro strategie regionálního rozvoje českých krajů podle společnosti DHV
16. regionální mezi lokálním (místa, lokály, lokality) a globálním; unikátní (jedinečné), specifické (zvláštní), běžné-obecné-typické (general)
17. širší koncept regionální geografie - P.Claval, 1998
18. Renesance cestopisu – dvoj a vícelomné vnímání a rozumění území, moři... Výzva k atraktivnímu popisu území – geografická poetika, opět Vidal de la Blache – *Tableau de la géographie de la France* – malířský portrét předrevoluční Francie. Náš kanadský cestopis (Hynek A., Kovaříková L., 2004) se spíše blíží k eseji J.Baudrillarda: Amerika, ne však tak kriticky.
19. regionalismus – politizace regionálního vědomí a konstrukce regionálních zájmů
20. inteligentní regionální analýza a institucionální reflexivita (Cooke P. a Morgan K., 1991)

21. regionální trvalá udržitelnost – nový rámec (KESEP) založený na pěti rovnocenných pilířích : kultura, ekonomie, společnost, životní prostředí a politika (A.Hynek, studie pro firmu GaREP 1999-2003). Regiony a krajiny se týkají stejných území, ale představují různé 'úhly pohledu' na realitu:

- o u regionů zdůrazňujeme integritu procesů, sílu vazeb (J.Demek, 1987)
- o u krajín zdůrazňujeme interakci přírody a společnosti (A.Hynek, 1987).

Praktickou aplikaci lze nalézt v Aktualizacích programů rozvoje krajů na internetových stránkách krajů Jihomoravského a Vysočiny. Jestliže Vidal de la Blache a další následovníci považovali za centrální koncept 'region', který zahrnuje krajiny, pak v konceptu KESEP je centrálním konceptem fyzickogeografický region a přírodní krajina, do nichž jsou zapuštěny kulturní krajiny s humánními regiony

Závěr

Regionální geografie je nepochybně hlavní sociální konstrukcí české geografie, zatímco na univerzitách je považována za něco až příliš tradičního. Naštěstí tomu tak není v albertovské geografii, která má nejen silnou regionálně geografickou tradici, ale i současnost. Tento příspěvek je zaměřen ve směru k naší univerzitě, kde se již vyučuje úvod do regionální geografie mj. podle P.Clavala, rozvíjíme geograficky pojetá kanadská studia, regionální trvalou udržitelnost atd. Přesto síla složkových fyzických a humánních geografů je významnější a jen velmi váhavě dávají své složky do regionálních projektů. Výjimkou je výzkumná skupina V.Touška, která se věnuje regionálním aplikačním studiím. Výzkumné projekty jako bylo Uherskohradištsko (1986-1990) jsou již historií...

Právě problém disciplinarity je v české geografii málo řešený a prakticky zůstává v rukou univerzitní geografické akreditační komise, která naprosto nebrání inovacím v geografickém univerzitním vzdělávání. Skryté, málo publikované výsledky aplikačních geografických výzkumů by nepochybně ukázaly daleko větší sílu české geografie, která pracuje pro veřejný i soukromý sektor, nevládní organizace, podílí se na mezinárodních grantech apod. nemáme studie, časopisy , které by zveřejňovaly tyto aktivity.

Za jednu z klíčových témat české geografie považujeme rozvíjení geografického myšlení (Hynek A., Hynek N., 2004), jež proniká i do tohoto příspěvku vyjasňováním možností uplatnění hermeneutiky. Preference plurality geografie/geografií je potřebná především v metodologii posuzované kriticky epistemologicky – volba předmětu/fenoménu je otevřenější. Proto se stavíme kriticky k dominujícím schémátům členění geografie pouze podle předmětu jejích (sub)disciplin bez ohledu na metodologii a interdisciplinaritu.

Zájem o studium krajiny je v české geografii převážně naplňován fyzickými geografii, ale albertovská humánní (v jejím pojetí – sociální) geografie se krajinou zabývá, např. Bičík I., Perlín R., Šefrna L., 2001: Rozvoj povodí Kocáby. V tomto projektu pracovali společně fyzičtí a humánní geografové. Nicméně silnější vazebnost českých geografů vně geografie je příčinou (důsledkem?) velmi nízké úrovně komunikace uvnitř české geografie. Ztráty utrpené vyklizením pozic ve vzdělávání na středních a základních školách, kde je redukován zeměpis na přírodovědný podpředmět a odstředivé výzkumné tendence nevěstí pranic dobrého....

Literatura

Armand D.L.1975: Nauka o landšaftě. Mysl, Moskva, 286 s.

Baudrillard, J., 1988: America. London, Verso. (je i česky)

Bělohradský V., 2003: Je vzdělání na cestě stát se zbožím? Právo, 1.9.2003, s.5

- Berg-Schlosser D. a Stammen T., 2000, Úvod do politické vědy. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 372 s.
- Bhaskar R., 1989: Reclaiming Reality. Verso, London
- Bičík I., 2000: Regionální geografie stále na rozcestí. In: Peckert D., Novotná M., red., s.15-24
- Bičík I., Perlín R., Šefrna L., 2001: Rozvoj povodí Kocáby. Univerzita Karlova, Praha, 85 s.
- Blažek J., Vozáb J., 2004: The Institutional and Programming Context of Regional Development in the Czech Republic: A Critique. In: Drbohlav D., Kalvoda J., Voženílek V.(eds): Czech Geography at the Dawn of the Millenium. Olomouc, Palacky University in Olomouc, s.255-267
- Buzan B., Wæver O., de Wilde J., 1998, Security – A New Framework for Analysis. Lynne Rienner Publisher, Boulder, 239 s.
- Claval P., 1998: An Introduction to Regional Geography. Blackwell publ., Oxford, 299 s.
- Cosgrove, D., 1998: Social formation and symbolic landscape. Madison, University of Wisconsin Press
- Demek J., 1974: Systémová teorie a studium krajiny. Studia Geographica 40, GBP ČSAV, Brno, 200 s.
- Dickinson R.E., 1947: City region and regionalism – a geographical contribution to human ecology. Kegan Paul, Trench Trübner, London (In: Haggett P., 1990)
- Drbohlav D., Kalvoda J., Voženílek V., 2004: Frontiers of Czech Geography. In: Drbohlav D., Kalvoda J., Voženílek V.(eds): Czech Geography at the Dawn of the Millenium. Olomouc, Palacky University in Olomouc, s.413-421
- Fedina A.J., 1981 (ed. Gvozdeckij N.A.): Fizikogeografičeskoje rajonirovanije. Izd. Vtoroje. Izdatělstvo Moskovskogo univerzitěta, Moskva, 128 s.
- Forman R.T.T., 1995: Land Mosaics – The Ecology of Landscapes and Regions. Cambridge University Press, New York, 632 s.
- Foster J., ed., 1997: Valuing the Nature? Ethics, economics and the environment. Routledge, London and New York, 273 s
- Giddens A., 1984: The Constitution of Society. Polity, Cambridge
- Grigg D., in Chorley R.J., Haggett P., eds., 1977: Regions, Models and Classes, s. 461-507
- Haggett P., 1965: Locational analysis in human geography. London, Edward Arnold
- Haggett P., 1990: The Geographer's Art. Basil Blackwell, Oxford, 219 s.
- Hampl M., 2003: Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska - unikátní případ nebo obecný vzor? *Geografie-Sborník České geografické společnosti*, roč.108, č.3, ČGS, Praha, s.173-190
- Hart J.F., 1982: The highest form of the geographer's art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, s.1-29
- Holt-Jensen, A., 2001: Geography – History and Concepts. A Student's Guide, 3rd.ed. SAGE Publ., London, 228 s.
- Hynek A., Trnka P., Herber V., 1984: Přírodní krajinné mezochory Československa. Folia Fac.Sci.Nat.Univ.Purk.Brun., XXV, 12, PřF UJEP Brno, 96 s.
- Hynek A., Hartl P., Wokoun R., Herber V., Tarabová Z., Kubiček P., Věžník A., 1989: Geogrphical Knowledge synthesi of the Uherské Hradiště- distrikt. Skripta Fac.Sci.Nat.Univ.Purk. Brun., vol. 19, No.8 (Geographia),, Brno, s. 357-388
- Hynek A., 1988: Physico-geographical Regionalization of Czechoslovakia. Skripta fac.Sci.Nat.Univ.Purk.Brun., vol. 18, No.5 (Geographia), Brno, s.169-188
- Hynek A., 2000: Regionální geografie – sociální konstrukce. In: Peckert D., Novotná M., red., s.46-53
- Hynek A., Hynek N.(2004 – příspěvek na výroční konferenci ČGS v Ostravě, 30.8.): Geografické myšlení – jádro současných geografíí

- Hynek A., Kovaříková L., 2003: Geografie Kanady. Masarykova univerzita, Brno, 214 s.
- Hynek A., Kovaříková L., Sedláček P., Hynek N., 2004: Environmental perception – the case study of the Greater Brno Area. In: Drbohlav D., Kalvoda J., Voženílek V.(eds): Czech Geography at the Dawn of the Millenium. Olomouc, Palacky University in Olomouc, s.309-318
- Chorey R.J., Haggett P., eds., 1977 (reprint): Models in Geography. The Second Madingley Lectures. Methuen & Co Ltd., London, 816 s.
- Isačenko A.G., 1965: Osnovy landšaftověděniija i fiziko-geografičeskoje rajonirovanije. Vysšaja škola, Moskva, 327 s.
- Johnston R.J., Gregory D., Pratt G., Watts M., eds., 2000: The Dictionary of Human Geography, 4th ed., Blackwell Publ. Inc., Oxford, 958 s.
- Kasala K., 2000: Regionálna geografia – kríza alebo oživenie? In: Peckert D., Novotná M., red., s.53-67
- Kolejka J., 1992: Typy přírodní krajiny ČSFR, mapa 1:1 mil. In: Atlas životního prostředí a zdraví ČSFR, ed. Víturka M. GÚ ČSAV a FV ŽP, Brno a Praha
- Kuhn T., 1970: The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed., enlarged. Chicago University Press, Chicago, 210 s.
- Lauko V., 2000: Transformácia regionálnej geografie. In: Peckert D., Novotná M., red., s.24-31
- Limb M., Dwyer C., 2001: Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and debates. Arnold, London, 303 s.
- Long D., 2002: Interdisciplinarity and the English School of International Relations. Paper presented at the International Studies Association Annual Convention, New Orleans, 21 s.
- Mičian Ľ., 2000: Vhodným systémom geografických vied k pokroku v regionálnej geografii. In: Peckert D., Novotná M., red., s.35-40
- Mirvald S., 2000: Nové pojetí regionální geografie. In: Peckert D., Novotná M., red., s.41-45
- Peet R. & Thrift N., 1989: New models in geography. The political-economy perspective. Unwin Hyman, London, 365 s.
- Paterson J.H., 1974: Writing regional geography. *Progress in Geography*, vol. 6, s.1-26
- Peckert D., Novotná M., red., 2000 Jak dál v regionální geografii. Sborník katedry geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Západočeská univerzita, Plzeň, *Miscelanea Geographica*, 7, 185 s.
- Philbrick A.K., 1957: Principles of areal functional organization in regional human geography. *Economic Geography* 33:299-336
- Ricoueur P., 1981: Hermeneutics and the human science. Essay on language, action and interpretation (ed. J.B.Thompson). Cambridge University Press, Cambridge, 314 s.
- Sauer C., 1963: The morphology of landscape. In J.Leighly, ed., *Land and life: a selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley: University of California Press, ch.16.
- Sayer A., 1994: Method in Social Science. A realist approach. Routledge London and New York, 313 s.
- Sočava V.B., 1978: Vvěděniije v učeniije o geosistémach. Nauka, Novosibirsk, 320 s.
- Spate O.H.K., Learmonth A.T.A., 1967: India and Pákistán – A General and Regional Geography. Methuen, London (In: Haggett P., 1990)
- Uhlig, H., 1971: Organization and system of geography. *Geoforum*, vol.7, s. 7-38
- Weber M., 1922: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen.
- Wendt A., 1987: The Agent-Structure Problem in IR Theory. *International Organization*, 41, s.335-370

